

Д. Ф. Крисанов,

д. е. н., професор, Інститут економіки та прогнозування НАН України

Л. О. Удова,

к. е. н., Інститут економіки та прогнозування НАН України

СІЛЬСЬКИЙ ТУРИЗМ: ЗДОБУТКИ, ПЕРЕШКОДИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Розкрито соціально-економічну сутність поняття "сільський туризм" та його роль у забезпеченні зайнятості сільського населення, проаналізовано тенденції розвитку сільського туризму в європейських країнах. Розроблено пропозиції по адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій, покращанню умов прийому та збільшенню чисельності відпочиваючих у сільській місцевості України.

Socio-economic essence of concept is exposed "rural tourism" but his role is in providing of employment of rural population, progress of rural tourism trends are analysed in the European countries. It is developed to suggestion for adaptations of foreign experience to domestic realities, improvement of terms of reception and increase of quantity of holiday-makers in rural locality of Ukraine.

ВСТУП

В останні роки з боку законодавців, науковців, працівників державних і місцевих органів влади підвищена увага приділяється проблемам розвитку сільського туризму. Необхідно підкреслити, що зазначений специфічний вид діяльності сільського населення в Європі має доволі багату історію, накопичено значний позитивний і різносторонній досвід, в основі якого лежить використання як традиційних природно-екологічних, курортно-рекреаційних, культово-етнографічних ресурсів та історико-культурної спадщини сільської місцевості загалом, так і привабливих для туризму особливостей конкретних сільських територій і сільських населених пунктів. У зв'язку з цим треба відзначити, що кожна європейська країна пройшла свій специфічний шлях розвитку сільського туризму — від індивідуального ініціативного задоволення потреб міських жителів у відпочинку, їх власної зацікавленості в пізнанні історії, культури, етносу та природи замських територій до індустрії масового відпочинку, туризму і оздоровлення в сільській місцевості, як найбільш придатній для цього сфері функціонування і відтворення суспільства взагалі [1; 2; 3].

Питання розвитку сільського туризму як джерела отримання додаткових доходів власників особистих селянських господарств висвітлено у наукових працях С. Мельніченка та Г. Михайліченка [4]. У публікаціях Т. Луганської, С. Махлинець, Л. Тебляшкіна проаналізовано різні аспекти становлення та формування сільського туризму, розкрито проблеми розвитку сільського туризму в Карпатському регіоні загалом і на рівні окремих регіонів (на прикладі Закарпатської області) [5]. Економічна сутність сільського зеленого туризму розкрито у наукових публікаціях І. Зінько [6].

Досвід розвитку сільського туризму в Європі свідчить про те, що найбільших успіхів у цій сфері досягли західноєвропейські країни, а східно- і центральноєвропейські фактично стали на цей шлях у 90-ті роки минулого століття. Україна в цьому відношенні започаткувала свій шлях з кінця 1990 — початку 2000 років, і розвиток сільського туризму тут обтяжений багатьма складними проблемами, які в останні роки почали виходити на національний рівень. Сільський туризм для країни, сільська місцевість якої, за великим рахунком, перебуває в економічному, соціальному і демографічному занепаді, може відіграти помітну роль в

забезпеченні стабілізації її розвитку, на основі формування нових видів діяльності, розширення зайнятості сільського населення, підвищення його доходності та покращення умов життя.

У зв'язку з викладеним вище метою статті є аналіз умов, особливостей і факторів розвитку сільського туризму в європейських країнах, що є особливо прийнятним у наших найближчих сусідів, та обґрунтування напрямів й інструментів його адаптації до реалій сільської місцевості України.

РЕЗУЛЬТАТИ

1. Сільський туризм: сутність, сучасні різновиди, категоризація і сертифікація агро-рекреаційних послуг та форми зайнятості ним сільського населення.

У найбільш загальному вигляді сільський туризм [1] є відпочинковим видом туризму, що проводиться в сільській місцевості і необхідною базою для його розвитку є існуючий житловий фонд та наявні місцеві ресурси загального користування (природні, рекреаційні, історико-культурні, соціально-побутові тощо), а також місцеві (тобто, притаманні лише окремим сільським територіям чи населеним пунктам) "родзинки", які приваблюють міських жителів. Серед таких "родзинок" (визначних місць, речей тощо) треба назвати унікальні природні ресурси (гірські, приморські та інші курортні території, екологічно чисті річки і озера, природні та біосферні, міжнародні й національні заповідники з наявною флорою і фауною, заповідні і мисливські господарства), археологічні пам'ятники історії, культури та культові споруди, торговельно-розважальні заходи масового характеру, які проводяться протягом кількох днів (щорічні ярмарки у Великих Сорочинцях на Полтавщині, пісенні фестивалі в Боромлі Сумської області), центри виробництва кераміки та традиційних глиняних виробів, вишивання національного одягу, виготовлення жіночих прикрас та сувенірів (с. Опішня Полтавської області, передгірські та гірські сільські населені пункти Прикарпаття і Карпат) тощо.

В останні роки виникла певна спеціалізація сільського туризму. Зокрема, якщо в процесі відпочинку туристи беруть незначну ініціативну участь, або знайомляться з особливостями функціонування особистого селянського чи фермерського господарства та використовують вирощену тут аграрну продукцію для потреб харчування, то такий вид сільського туризму отримав назву "агротуризм". Нині послуги традиційного агротуризму в західних регіонах надають лише 15—20% господарств [7]. Другим різновидом є зелений, або екотуризм,

який проводиться безпосередньо в природних і біосферних заповідниках, національних природних парках з метою ознайомлення з унікальною місцевою флорою і фауною та за умови унеможливлення випадків нанесення шкоди навколишньому природному середовищу. Сюди ж відноситься і відпочинок у сільських домогосподарствах та сільськогосподарських підприємствах, які займаються органічним землеробством і вирощують екологічну чисту аграрну продукцію.

Отже, базовим поняттям виступає термін "сільський туризм", а решта є його спеціалізованими видами і підвидами, яких можна навести не один десяток. Водночас, необхідно звернути увагу на відмінності сільського туризму від екскурсійних поїздок та курортного відпочинку. Екскурсії до сільської місцевості зазвичай одноденні і лише в окремих випадках — дводенні, які включають тільки ознайомлення з визначними місцями, садово-парковою архітектурою, національними і ландшафтними парками, історичними будівлями, спорудами, місцями бойових дій тощо. Курортний відпочинок проводиться, як правило, в курортній місцевості. Для неї характерні привабливі природно-кліматичні умови (сонце, морська вода, пісок), або має місце їх вертикальне зонування (гірська місцевість). Як правило, курортний відпочинок пов'язаний із готельним обслуговуванням (найманням житлового помешкання) та забезпеченням харчуванням. Що ж стосується сільського туризму, то якраз для нього, поряд з винайманням житла і організацією харчування, притаманним є використання особистих селянських чи фермерських господарств (і навіть аграрних підприємств) в якості предмета інтересу для туриста. Таким чином, сільський туризм поєднує в собі кілька взаємозалежних сторін: по-перше, стаціонарне перебування в сільській місцевості від кількох (5—7) днів до кількох тижнів і навіть місяця; по-друге, сільський турист виступає не сезонним працівником у конкретному господарстві, а лише знайомиться із специфікою його функціонування, процесом виробництва продовольчої продукції, а в окремих випадках — її переробкою, зберіганням та приготуванням їжі; по-третє, для потреб проживання використовується власне житло господаря, або відокремлений будиночок чи міні-готель на його садибі; по-четверте, члени сім'ї власника особистого селянського чи фермерського господарства надають можливі види послуг: приготування їжі, догляд за дітьми, ознайомлення з місцевими визначними місцями, супровід при збиранні лісових квітів, цілющих рослин, ягід і грибів, на риболовлі та при полюванні тощо. Отже, сільська сім'я, яка приймає туристів із міських

поселень, бере активну участь у створенні привабливих умов і специфічного туристичного продукту для їх перебування в домогосподарстві (агрооселі), а для її членів це становить своєрідний вид підсобної чи підприємницької діяльності. Під туристичним продуктом розуміється комплекс житлових, побутових, екскурсійних, транспортних та інших послуг, заходів розважального і пізнавального характеру, реалізації сувенірно-фольклорної та інших видів продукції, а також задоволення індивідуальних і колективних потреб туристів під час їх перебування в сільській місцевості.

Що ж стосується напрямів сільського туризму, то залежно від базової мети, що ставиться туристом, об'єктів його інтересів, способів їх задоволення, а також місцевості, в якій проводиться відпочинок, типу жилих приміщень та їх комфортності тощо, можна виокремити такі підвиди та притаманні їм різносторонні характеристики, зокрема:

- активний, пасивний, екстремальний, одиночний, сімейний та колективний туризм;
- етнографічний, культурологічний, фауністичний, флористичний, ландшафтний;
- збирання цілющих трав, ягід, грибів, полювання на диких птахів і звірів, рибна ловля, створення гербаріїв;
- проживання під одним дахом з членами сім'ї господаря, розміщення в окремих будинках (міні-готелях);
- рівень комфортності житла: з комунальними зручностями чи без них; розміри, облаштування і кількість кімнат; наявність побутової, теле- і радіотехніки; забезпеченість меблями, посудом, білизною;
- оселя електрифікована, газифікована чи опалюється місцевими видами палива, телефонізована, має інтернет-зв'язок і доступ до мобільного зв'язку;
- розвиненість і спеціалізація особистого селянського чи фермерського господарства (наявність худоби, птиці, бджолосімей, яка вирощується рослинна продукція та ін.);
- розміщення сільського населеного пункту поблизу транспортних магістралей, природних заповідників, лісів і водойм, в гірській місцевості чи на депресивній території;
- в населеному пункті функціонують об'єкти сфери соціального обслуговування: медпункт, клуб, магазин, кафе-бар, пошта, а також рівень його інженерного облаштування;
- в населеному пункті поряд з сільським господарством функціонують інші види економічної діяльності та ін.

Оскільки розвиток сільського туризму в Україні має чітку регіональну специфіку, а рівень послуг, що можуть надаватися в житлових будинках чи міні-готелях, а також в інших

сферах, що в сукупності формують специфічний туристичний продукт, надзвичайно відрізняються, то постала проблема категоризації структури туристичних послуг, основу якої становить тип помешкання, що здається для винаймання туристу, його комфортабельність та набір додаткових супутніх послуг (приготування сніданку чи триразове харчування, задоволення побутових потреб, екскурсійний супровід тощо). За кордоном, в економічно розвинутих країнах Європи, де вже набуто чималого досвіду обслуговування сільських туристів, запроваджено категоризацію житлових приміщень та сертифікацію агрорекреаційних послуг [8].

Зокрема, в Ісландії агрооселі поділено на три категорії, а також некатегорійні умови, причому досить чітко встановлено який рівень комфортабельності житла передбачено для кожної категорії, до того ж всі вони обов'язково включають сніданок. Крім категоризації номерів, також має місце категоризація гостьових будинків (категорія А, В, С, Д), що включають як загальні вимоги до таких осель, так і додаткові засоби обслуговування та комфорту. У країнах Північної Європи чинна система категоризації осель, як і для готелів — від 1 до 5 зірок, відповідно з ними нормуються розміри будинків та їх облаштування.

Значно вищі стандарти сільського житла для розміщення туристів у агрооселях та їх сертифікація передбачені у Франції. Вони поділяються на чотири категорії (від простих сільських будиночків до вілл та приватних історичних замків, а також мебльовані, внутрішньо оформлені та оснащені відповідною побутовою технікою за високими національними стандартами сервісу туристичного обслуговування). Існує спеціальна категорія сертифікованих агроосель для інвалідів; розроблена і реалізується спеціальна програма дитячого відпочинку в сільській місцевості під час шкільних канікул з проживанням дітей у сільських сім'ях особливого розвитку набув сервіс для автотуристів: існує широка мережа сертифікованих кемпінгів трьох категорій, виділені місця для встановлення наметів і проведено інженерне облаштування цих територій тощо. За оцінками експертів, у Франції, з урахуванням регіональних і етногеографічних особливостей, тутешніх визначних місць і спеціалізації сільського господарства, реалізуються різні напрямки агротуризму, зокрема: приморські агрооселі, кінські ферми, винні агросадиби, гірськолижні шале, рибацькі оселі, проживання в родових замках-помістях і палацах, панда-агроєкокотеджі. Що ж стосується останнього напрямку, то вони розташовуються у національних природних парках

Франції, відповідним чином сертифіковані і відповідають таким вимогам: "вписуються" у природний ландшафт і мають помірний рівень сервісу, дотримуються вимог захисту навколишнього природного середовища (пріоритет надається використанню екотехнологій), туристам пропонують різні екоекскурсії та відповідне матеріальне забезпечення тощо.

Значний інтерес викликає поділ сільських агроосель на категорії в Іспанії. Зокрема, виділяються три класи агроосель і такі основні типи розміщення туристів:

1) розміщення на фермах і в садибах в одному будинку чи на одній території з власниками, в окремих кімнатах, спеціально обладнаних для прийому туристів. Спокій і невтручання в особисте життя туристів гарантуються.

2) розміщення в номерах сільських готелів, спеціально для цього облаштованих (HR — hotel rural).

3) розміщення в історичних будинках (замках, палацах, монастирях), розташованих у сільській місцевості чи невеличких містечках (CA — castilo).

4) оренда цілого сільського будинку однією родиною чи групою туристів (CR — casa rural).

Ще більш глибока регіональна (по кожній провінції) спеціалізація агротуризму як основної форми підприємницької зайнятості, склалася в Італії. Причому, внаслідок привабливих природно-кліматичних умов агротуризм тісно переплетений з курортним туризмом і спеціалізується на таких напрямках: винний, сирний, м'ясопродуктовий та ін., а для розміщення туристів у 1990-ті роки була створена розгалужена мережа престижних відпочинкових котеджів і пансіонів не нижче трьохзіркового рівня з відповідною інфраструктурою.

Глибокий інтерес викликає досвід європейських сусідів України, в першу чергу — Польщі [8; 9; 10]. Особливо активного розвитку сільський туризм набув тут у 1990-ті роки і був спрямований на створення сучасних комфортних умов проживання та відпочинку з метою стимулювання припливу іноземних туристів. Для Польщі, як і для України, найбільш прикметними рисами розвитку сільського туризму та його регіональної нерівномірності є: глибока диференціація природно-географічних умов та економічна нерівномірність розвитку областей, міст і сільських районів; історичне минуле конкретних територій; традиції відпочинку, що склалися протягом останніх десятиріч та ін. Як специфічна форма діяльності у Польщі сільський туризм отримав назву "господарська гостинність".

У Польщі селяни, які бажають розпочати діяльність у сфері сільського туризму та ті, що

вже надають такі послуги відпочивальникам на базі своїх господарств, мають підтримку в тому, що на них не поширюється закон, що регулює господарську (підприємницьку) діяльність та визначення понять підприємця та підприємства.

Тобто вони мають право вести повноцінне господарювання, але при цьому не бути обтяженими зобов'язаннями, які покладаються законодавством на решту підприємців. Таке господарювання має чітке визначення:

— до послуг сільського туризму слід відносити надання господарями відпочивальникам в оренду кімнат, окремих будинків, місць під розбивку наметів; продажу домашніх страв; можуть надаватись інші послуги, які пов'язані з перебуванням у даному господарстві, тобто пов'язаних з господарською діяльністю;

— селянина, який має право надавати послуги по сільському туризму, слід вважати господарем, який займається сільськогосподарською діяльністю самостійно, за власний рахунок і є власником сільського господарства;

— надання послуг у сільському господарстві означає використання з цієї метою земель, будівель та інших засобів цього господарства без зміни їх характеру та порушення їх основної функції — здійснення сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, конкретне визначення у законодавстві Польщі понять "агротуристичні послуги", "селянин (господар)", "сільське (селянське) господарство" чітко відмежовує діяльність у сфері сільського туризму від інших видів туристичних послуг, які надаються у сільській місцевості і які законодавством віднесені до сфери підприємницької діяльності. Як це було зазначено вище, діяльність у сфері сільського туризму не належить до підприємницької діяльності. Тому грошові винагороди за такі послуги не підлягають обкладанню податком на додану вартість. Законодавство також передбачає за певних умов звільнення отриманих доходів і від податку на доходи фізичних осіб.

Звільнення від оподаткування доходів, які отримані від здачі кімнат, передбачається за таких умов:

— житловий будинок, в якому здаються кімнати належить до сільського господарства;

— житлові кімнати здаються відпочивальним, тобто не сезонним робочим, або іншим особам на тривалий термін;

— кімнати, які здаються, знаходяться у житловому будинку, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі;

— житловий будинок знаходиться на сільській території;

— число кімнат, які здаються не перевищує п'яти.

Особа, яка отримує дохід від здачі кімнат відпочивальним та відповідає вищенаведеним критеріям, звільняється від сплати податку з таких доходів, незалежно від величини доходу, отриманого з інших джерел.

До цього необхідно додати, що для здійснення такої діяльності отримання будь-яких дозволів в органах державної влади не передбачено, спеціальні санаторно-гігієнічні умови для об'єктів сільського туризму, а також вимоги до обслуговуючого персоналу та до умов харчування не висуваються. На загальних підставах застосовуються протипожежні правила, страхування майна та відповідальності здійснюється відповідно до чинного загального законодавства у цій сфері. Цивільна відповідальність, взаємні права і обов'язки сторін визначаються договором (укладається в письмовій або усній формі). Водночас приміщення, які використовуються для надання житлових послуг сільським туристам, повинні відповідати спеціальним вимогам, що стосуються забезпечення санвузлом, нормування розмірів спальних кімнат і набору меблів, електроосвітлення і опалювальних пристроїв. Господар повинен вести спеціальний журнал реєстрації, куди заносяться особисті дані туристів.

Аналогічно польському законодавству регулюється надання послуг у сфері сільського туризму і в Угорській Республіці [8; 11].

В Угорщині традиційно вживаються словосполучення: "сільська хутірська гостинність", "сільський туризм", "сільський аграрний туризм" тощо. Причина такого стану полягає в тому, що ця діяльність вважається різновидом робіт і послуг, які традиційно виконуються (надаються) сільськими мешканцями у процесі свого господарювання у своїх сімейних господарствах на базі власних садіб. Тому загальні правила, які стосуються діяльності у сфері сільського туризму, визначені у нормативних актах щодо ведення сімейних господарств, без встановлення будь-яких додаткових обов'язків або обмежень у господарській діяльності для тих, хто займається і цією діяльністю. Відповідно до угорського законодавства регулювання відносин, що виникають при здійсненні господарювання у сімейних агрогосподарствах, не підпадає під дію нормативних актів, якими регулюються відносини у сфері підприємництва. І, відповідно, не підлягають оподаткуванню особисті доходи, отримані від використання для відпочинку власного житла, розташованого у сільській та у хутірській місцевості, яка не віднесена до санаторно-курортних зон, за умови, якщо таке використання не перевищує 10 ліжок-місць, а річний дохід від цієї діяльності не перевищує 300 тис. форинтів (10 мінімальних

місячних зарплат), місце постійного помешкання особи знаходиться у нерухомості, яка використовується.

Виняток становлять спеціальні пільги та переваги для сімейних господарств, які займаються, або виявили бажання зайнятися діяльністю у сфері сільського туризму, у випадку їх розташування на території сільських поселень в економічно слабозрозвинутих, законодавчо визнаних економічно депресивними, регіонах. Отримання таких пільг та переваг відбувається на конкурсних засадах, наприклад, допомога для розвитку автотуризму, сільської гостинності, спрямована на реконструкцію та ремонт житлових будинків. Такі проекти можуть отримати матеріальну підтримку у формі кредиту у розмірі до двох мільйонів форинтів (орієнтовано 8 тис. дол. США), які в разі успішної реалізації проекту поверненню не підлягають.

Державні стандарти спеціально для цієї діяльності відсутні. Будинки і споруди, на базі яких здійснюється діяльність, повинні відповідати державним стандартам, що стосуються житлових та інших приміщень і споруд.

Немає потреби в отриманні будь-якого дозволу чи реєстрації, якщо діяльність здійснюється власником садиби (членами його сім'ї), зайнятого цілком або частково у сфері сільського господарства у сільському населеному пункті.

Що ж стосується України, то тут ініціатором сільського туризму виступає всеукраїнська Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Осередки сільського туризму в областях, за підтримки місцевих органів влади та міжнародних інституцій, активно вивчають вітчизняний досвід і адаптують досвід європейських країн по організації та законодавчому забезпеченню цього напряму туристичної діяльності. Як перші спроби формування правової бази у сфері сільського туризму потрібно визнати затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 297 "Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)" [12]. Згідно цієї постанови, послуги з тимчасового розміщення (проживання) — це діяльність юридичної та фізичної особи з надання місця для ночівлі у засобі розміщення за плату, а також інша діяльність, пов'язана з тимчасовим розміщенням (проживанням), передбачена законом. Що ж стосується тривалості надання таких послуг, то, як визначено постановою, вона не повинна перевищувати одного місяця і в зазначені випадки, що не підпадають під її дію (розміщення юридичною особою своїх працівників у власному засобі розміщення; розміщення учнів і студентів навчальних закладів у власних засобах розміщення; безоплатне розміщення фізичною особою членів своєї сім'ї або інших осіб).

Як впливає із вищезгаданої постанови, наданням послуг з тимчасового розміщення (проживання) можуть займатися:

— юридичні та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності у колективних засобах розміщення (загальна кількість місць 10 або більше) з дотримання встановлених правил (ведення книги відгуків і пропозицій; наданням інформації про документи, якими керуються при наданні послуг; перелік послуг, їх вартість та умови одержання, правила користування; найменування та адреса виконавця послуг; адреси і телефони органів захисту прав споживачів);

— фізичні особи — власники або орендарі колективних засобів розміщення (на 10 або більше осіб) за умови державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності;

— фізичні особи — власники або орендарі індивідуальних засобів розміщення (менш як 10 місць) без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності за дотримання встановлених вимог: подавати у визначений законодавством строк органу відповідної податкової служби декларацію за встановленою формою про дохід, отриманий від надання таких послуг; вести книгу реєстрації, в якій зазначається прізвище, ім'я та по-батькові мешканця, рік народження, місце проживання (перебування) та документ, який посвідчує особу, дата прибуття і вибуття, вартість наданих послуг. Статистичні відомості подаються до місцевих органів виконавчої влади за встановленою ними формою.

До того ж, як зазначається у цій постанові, послуги з тимчасового розміщення (проживання) підлягають обов'язковій сертифікації стосовно безпеки життя та здоров'я людей, захисту їх майна та охорони довкілля в порядку, встановленому законодавством. Державна класифікація засобів розміщення на відповідність певній категорії проводиться відповідно до законодавства. Типи та характерні ознаки засобів розміщення, правила користування ними визначаються Міністерством культури і туризму України (МКТ). Зразки форм документів первинного обліку в сфері надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) розробляє і затверджує МКТ.

Необхідно підкреслити, що у вищезгаданому нормативному документі, який можна вважати регуляторним стосовно сільського туризму, жодним чином він ні разу не згаданий. У зв'язку з цим, на нашу думку, стрижка всіх осіб, які займаються наданням послуг з тимчасового розміщення осіб, під одну гребінку не враховує особливості цього сектора послуг і фактично заганяє проблему в глухий кут. Це зумовлено кількома обставинами:

— незалежно від обсягів наданих послуг повинна проводитися обов'язкова реєстрація всіх осіб, що надають платні послуги з тимчасового розміщення (проживання), на потреби сільського туризму включно;

— обов'язковою є вимога декларувати дохід, отриманий за надання платних послуг з тимчасового розміщення, незалежно від його обсягів та цільового призначення (для сільського туризму чи для інших цілей);

— як підсобна, в багатьох випадках для сільського населення, діяльність з обслуговування сільських туристів або їх самозайнятність у цій сфері фактично поставлена в рамки підприємницької діяльності тощо.

Таким чином, на нашу думку, нівелювання особливостей сільського туризму як підсобної (чи підприємницької) діяльності сільського населення, оскільки це не визначено відповідним законом, а також його відсутністю взагалі, є суттєвою перепоною на шляху його розвитку. У зв'язку з цим було б доцільно врахувати та адаптувати до специфіки сільської місцевості України зарубіжний досвід для того, щоб нормативна база сприяла розвитку сільського туризму, а не виступала гальмом на цьому шляху.

2. Масштаби і тенденції розвитку та організації сільського туризму в Європі.

У Європейському Союзі надають великого значення розвитку сільського туризму як одного з ефективних важелів економічного підйому сільських територій країн-членів ЄС. Необхідно підкреслити, що, за підрахунками експертів Європейського банку реконструкції та розвитку, створення необхідних умов у містах для вихідця із сільської місцевості обходиться в 20 разів дорожче, ніж створення умов для його життя і роботи в селі. Крім того, підраховано, що дохід, отриманий від одного ліжка-місця, еквівалентний річному доходу фермера від однієї корови. Маючи такі вагомні економічні аргументи уряди Європейських країн з урахуванням специфіки та можливостей кожної з них формують відповідні інструменти підтримки розвитку сільського туризму, сприяють його популяризації за кордоном з метою залучення іноземних туристів для ознайомлення із всім розмаїттям "родзинок" — природи, спадщини і побутових принад сільського туризму в конкретних місцевостях. І результати не забарилися — на сьогодні в Західній Європі нараховується приблизно ж стільки ліжок-місць для відпочинку у сільських агрооселях, скільки місць в європейських готелях. Отже, сільський туризм зайняв достойне місце в структурі сучасних напрямів туристичної діяльності як результат задоволення специфічних та індивідуальних потреб

міських жителів, які можливо надати лише безпосередньо в сільській місцевості. Однак, кожна європейська країна має свою історію розвитку цього напрямку туристичної діяльності та реалізує власні підходи в організації сільського туризму [8].

Зокрема, британською Національною організацією сільського туризму та агротуризму в сільській місцевості акредитовано 1100 агроосель, а сільський туризм забезпечує понад 380 тис. робочих місць і становить основне поле діяльності для 25 тис. малих бізнесових структур лише в сільській місцевості Англії (без Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії). Для проживання туристів використовується широкий спектр житлових приміщень — від сучасних житлових будівель до будинків із солом'яним дахом, від проживання в окремих по-сучасному умебльованих кімнатах до проживання в одному будинку із родиною сільського господаря. Сільських туристів приваблюють природні переваги і багата історико-архітектурна спадщина сільської місцевості, які дуже вдало доповнюються широким набором об'єктів сільського туризму та сертифікованим спектром їх послуг. Для інформування населення щодо можливостей відпочинку в сільській місцевості Національною організацією видаються рекламні-інформаційні каталоги, а також використовуються інші форми реклами та залучення туристів.

Прикметною рисою сільського туризму в Іспанії є те, що за нинішніх умов чисельність іноземних туристів, які своїм місцем перебування обирають сільські агрооселі, вже практично зрівнялася із власними сільськими туристами і ця тенденція продовжує діяти далі. У сільській місцевості країни налічується близько 27 тис. ліжко-місць, в т.ч. частина з них розміщена в 750 категоризованих сільських готелях. Каталоги сільських осель розміщені в офісах асоціацій агротуризму та на офіційному веб-сайті. З метою пропаганди (промоції) сільського туризму в країні щорічно відбувається престижна міжнародна виставка "Туризм, спорт і розвиток сільської місцевості" (м. Сільєда, провінція Галісія), а в 2003 р. у м. Хаен було започатковано проведення Першого Європейського Конгресу сільського туризму (організатор — Європейська федерація фермерського та сільського туризму — EuroGites). Активна промоція сільського туризму в поєднанні з наданням туристам додаткових послуг (оформлення віз, бронювання авіаквитків, оренда автомобілів тощо) забезпечили надання туристичних послуг близько 1,2 млн осіб щорічно.

Ще більший агротуристичний потік спостерігається в Італії — послугами сільського

туризму користується майже 2 млн осіб щорічно, з яких майже 80% — громадяни цієї країни. Згідно даних Національної туристичної організації, в Італії функціонує близько 12 тис. агротуристичних підприємств, але з них ліцензовані лише близько 7 тис. (майже 60%). Друга частина власників агрокотеджів не бажає проходити державну сертифікацію, отримувати ліцензії на діяльність та, відповідно, сплачувати податки. У зв'язку з цим вони не користуються послугами асоціацій сільського туризму (участь у виставкових заходах, промоція, бронювання квитків), а безпосередньо контактують із потенційними сільськими туристами.

Значний інтерес для областей Карпатського регіону України викликає досвід розвитку агротуристичного сектору в Австрії. У країні зареєстровано понад 15 тис. агротуристичних господарств, в яких нараховується 170 тис. ліжко-місць (тобто, кожне сьоме туристичне ліжко країни). Найбільшою причиною для туристів є залучення їх до участі в традиційній фермерській діяльності (вигоні худоби на альпійські луки, виготовленні молокопродуктів, зборі лісових ягід і цілющих альпійських трав), полюванні в мисливських господарствах, а також в різних програмах активного гірського, екстремального й екологічного туризму.

У сільському зеленому туризмі Угорщини, що відноситься до сфери ведення особистого селянського господарства, зайнято 7 тис. сільських жителів, в агрооселях яких туристи провели 185 тис. гостьових ночей (2005 р.), тобто в середньому майже один календарний місяць на кожне агротуристичне господарство. Найбільш привабливою стороною для сільських туристів є відвідування національних фестивалів кінного спорту, які включають 40 видовищних програм, а також мисливський, винний, транзитний, конференційний та інші види ексклюзивного туризму.

У Національній асоціації сільського, екологічного і культурного туризму Румунії налічується 3,25 тис. членів, понад 2,5 тис. агроосель, в яких налічується понад 11 тис. ліжко-місць. Особливо активно цей напрям туризму розвивається в Південних Карпатах, і зорієнтований на збереження навколишнього середовища та ознайомлення з етнокультурними традиціями місцевого населення.

Особливо значний інтерес для України викликає досвід розвитку сільського туризму в Польщі [9; 13]. Зокрема в країні вже створено 14 воєводських співтовариств і об'єднань, до складу яких входять 60 повітових, гмінних й інших місцевих (локальних) об'єднань і туристичних організацій. Більшість з них входить до

складу Польської федерації сільського туризму "Гостинне Господарство" (ПФСТ "ГГ").

Помітні успіхи в розвитку сільського туризму були досягнуті у Великопольському воєводстві: тут створено 14 товариств, що об'єднують 438 агротуристичних господарств, в яких налічується 4720 ліжко-місць. Відпочинок у сільській місцевості стає привабливим для міських жителів завдяки низці принад: природних (різноманітні краєвиди, численні ліси і озера), архітектурно-культурної спадщини (палаці, музеї, культові споруди), розвиненої комунікаційно-туристичної інфраструктури (швидкий доступ до численних готелів і відпочинкових центрів, постійний і якісний зв'язок з навколишніми населеними пунктами тощо).

ПФСТ "Гостинні Господарства" є надзвичайно потужним центром промоції, підтримки розвитку та розроблення системи категоризації сільського туристичного житла (гостинних господарств і мікротелей). В основну категоризації покладена якість послуг, що надаються сільським туристам (I — III категорії), і власники бранда федерації користуються всіма вигодами від цього (інформування польської діаспори за кордоном і польських посольств про наявність і рівень категоризації квартир з метою залучення іноземних туристів; розміщення інформації про співтовариство сільського туризму у вітчизняних і зарубіжних видавництвах та інформаційних агентствах; участь у різних польських і закордонних торгах; позиціонування продажу через Інтернет-пропозиції по сільському туризму; створення бази даних про туристичні об'єкти та об'єднання, що входять до складу федерації; організація промоції, реклами і продажу каталогів туристичного продукту — агротуристичний атлас, мапа агротуризму, сприяння консолідації зусиль всіх організацій, які займаються сільським туризмом; формування бази даних про наявність, умови розміщення та наявність і резервування місць у сільських мікротелях і гостинних господарств тощо).

Поряд з цим Польська федерація репрезентує сільський туризм перед державними і громадськими організаціями всередині країни і за кордоном, співпрацює з Міністерством економіки та Міністерством сільського господарства і розвитку села Польщі, депутатами різних рівнів щодо створення сприятливих правових умов для розвитку агротуризму. Одним із важливих напрямків діяльності Федерації виступає постійне піклування про підвищення якості та розширення структури туристичного продукту. Вона забезпечує прийом у члени свого товариства лише тих учасників, які пропонують сучасні та високоякісні туристичні послуги в сільській місцевості. Предметом постійної ува-

ги стало підтримання народних традицій і народної культури на сільських територіях, збереження навколишнього природного середовища у стані, близькому до заповідного, вишукування можливостей щодо формування на сільських територіях сучасних альтернативних форм масового відпочинку. І це принесло свої результати: із 1997 р. Польща утримує 5—7 місце серед найбільш відвідуваних країн Європи, її участь у приїжджому туризмі в Європу становить близько 5%, а у валютних доходах від туризму — близько 4%.

Доречно висвітлити і роль Європейської федерації фермерського та сільського туризму ("EuroGites"), в яку об'єдналися усі національні організації сільського агротуризму країн Європи наприкінці 1990-их років. Її основною метою є [8]:

- всебічна популяризація цінностей відпочинку в сільській місцевості;
- вивчення та збереження потенціалу сільського туризму в Європі;
- сприяння розвитку сільського зеленого туризму в усіх аграрних регіонах Європи;
- запровадження принципів сталого туризму для різних форм організації відпочинку в сільській місцевості;
- цільове інвестування проектів розвитку сільського туризму, які базуються на принципах збереження біотичного, ландшафтного й етнокультурного різноманіття Європи та сприяння розширенню зайнятості сільського населення;
- надання різноманітної допомоги організаторам сільського зеленого туризму.

У останні роки визначальною рисою в організації сільського туризму виступають процеси його глобалізації, зокрема, шляхом створення глобальних даних щодо туристичних пропозицій та електронної торгівлі туристичними послугами. Входження України до Європейського туристичного простору із власним сектором сільського туризму — така амбітна мета його перспективного розвитку має стати пріоритетною в діяльності всіх органів управління, установ і організацій, які причетні до цього.

3. Здобутки і перешкоди розвитку сільського туризму в Україні.

Згідно із прогнозами експертів, сільський туризм має значні перспективи подальшого розвитку в європейських країнах як важливий інструмент економічного відродження сільських регіонів. Ще більшими потенційними можливостями щодо розвитку сільського туризму володіє Україна. До головних чинників, які спонукають активізацію його розвитку, виправдано відносять:

- значні складнощі із забезпеченням постійною роботою сільського населення, яке вва-

жається зайнятим в особистому селянському господарстві;

— відсутність у багатьох випадках можливостей реалізації вирощеної в особистому селянському господарстві сільськогосподарської продукції;

— низький рівень доходів сільських жителів і пошуки ними можливостей для їх збільшення;

— підвищення доходів міських жителів і розширення їх можливостей щодо задоволення потреб в оздоровленні, комфортному відпочинку, туризмі, включно з сільським;

— посилення відповідальності держави перед суспільством за створення необхідних умов для забезпечення сталого і всебічного розвитку сільських територій, формування сучасних умов життя в сільських населених пунктах.

Перші спроби надати офіційного характеру сільському туризму, який до того розвивався спонтанно та на сімейних чи родинних зв'язках, можна віднести до 1997 р., коли було започатковано проведення першої Всеукраїнської виставки-ярмарки сільського зеленого туризму. Остання, шоста, була проведена в травні 2008 р. на базі Музею народної архітектури та побуту в с. Пирогово. У організаційному відношенні цьому передувало створення Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (1996 р.), нині функціонують її регіональні відділення в 19 областях [7]. Пізніше було засновано щоквартальний науково-популярний журнал "Туризм сільський зелений" (1997 р.). Спілка з 2003 р. є членом Європейської федерації сільського і фермерського туризму "EUROGITES". У 2004 р. була введена добровільна екологічна сертифікація садиб сільського туризму "Зелена садиба". У 2007 р. була створена база даних садиб сільського туризму та видано каталог кращих садиб "Українське село запрошує", в якому містяться дані про 700 об'єктів для розміщення сільських туристів, а також введена Програма добровільної категоризації "Українська гостинна садиба". Згідно з цією Програмою, знак "Українська гостинна садиба" ("УГС") [16] запроваджується з метою добровільної категоризації агротуристичних садиб, що відповідають чітко визначеним вимогам до них. Зокрема, передбачено чотири рівня: базового рівня, першої, другої і третьої (найвищої) категорій (відповідно 1, 2 і 3 зірки). Категоризація засобів розміщення відбувається за 92 показниками (вимогами) до садиби і благоустрою території, за 21 вимогою до послуг, за 6 вимогами до господарів, персоналу та його підготовленості, за 6 вимогами до охорони довкілля. Отже, є окремі позитивні напрацю-

вання, однак вони не несуть системного характеру, про що може свідчити відсутність будь-якої статистичної інформації з цього питання.

Водночас, за окремими оцінками співробітників Державної служби туризму і курортів, в Україні нараховується близько 2 тис. агроосель, що зайняті прийомом сільських туристів; однак, за оцінками Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні — 1 тис., до того ж 320 з них — лише в Івано-Франківській області [14]. За статистикою, в сільській місцевості України функціонує близько одного мільйона садиб [4; 7], які потенційно можуть бути використані для потреб сільського туризму. Беручи до уваги, що одночасно не всі потенційні будинки можуть бути включені до сфери сільського туризму (більшість з них вимагає косметичного і середнього ремонту), разом з тим необхідно визнати наступне. Потенційні можливості для розширення сільського туризму в Україні використовуються значно менше — ніж на один відсоток, а отже, цей сектор туристичної діяльності, за незначними винятками, знаходиться у зародковому стані і його розвиток обтяжується низкою об'єктивних перешкод і чинників суб'єктивного характеру, відсутністю активного впливу держави на цей специфічний сектор вітчизняного туризму, підприємництва і зайнятості сільського населення як однієї із підойм забезпечення сталого розвитку сільських територій. До найбільш прикметних чинників і перешкод, що гальмують розвиток сільського туризму, на нашу думку, потрібно віднести:

— незавершеність формування законодавчого-нормативної бази розвитку сільського туризму, відсутність чіткої позиції держави щодо зайнятості у ньому сільського населення (підприємницька діяльність, підсобна діяльність, самозайнятість), а також механізмів його організаційно-економічної підтримки;

— відсутність нормативних і регуляторних документів, пов'язаних із захистом сільських туристів (страхування, безпека і медичне обслуговування, стандарти на туристичні послуги, захист прав споживачів), а також із унормуванням відносин між надавачами і споживачами туристичного продукту, його якості тощо;

— надзвичайно млява промоція (популяризація, просування) вітчизняного сільського туристичного продукту на українському ринку туристичних послуг, обмеженість об'єктивної і достовірної інформації щодо специфіки і переваг відпочинку в сільській місцевості, позитивного туристичного іміджу сільських регіонів

і населених пунктів із привабливими умовами для розміщення сільських туристів;

— відсутність, за незначними винятками [15], регіональних (обласних, районних) програм розвитку сільського туризму на оглядову перспективу, формування відповідної туристичної інфраструктури, вивчення та оцінювання з позицій перспективного розвитку сільського туризму, сільських територій і населених пунктів, які до цього часу не використовують наявні рекреаційно-туристичні ресурси;

— нерозробленість системи заходів по залученню до семінарів, тренінгів та інших форм навчання власників агротуристичних осель з метою їх ознайомлення з сучасними технологіями промоції і прийому сільських туристів, інженерного облаштування та дизайну засобів їх розміщення, культурно-побутового і рекреаційно-екскурсійного обслуговування тощо.

Наведені проблеми і перешкоди для їх успішного вирішення вимагають об'єднаних зусиль державних органів управління різних рівнів, громадських організацій, діяльність яких пов'язана із розвитком сільського туризму, сільськогосподарських дорадчих служб, банківських і парабанківських та інших інвестиційних структур, а також власників агротуристичних осель та їх добровільних об'єднань у різних сферах — законодавчій, економіко-фінансовій, організаційно-методичній — з метою розроблення і впровадження ефективних регуляторів залучення і використання туристичних ресурсів сільської місцевості та створення конкурентоспроможного національного туристичного продукту.

ВИСНОВКИ

Забезпечення сталого розвитку агросфери і сільських територій потребує активного залучення і використання як традиційних, так і нових можливостей і ресурсів з метою зміцнення економічної бази, розбудови соціальної сфери та покращення інженерного благоустрою сільських населених пунктів. Одним із відносно нових напрямів ефективного використання різноманітного природного, матеріального і культурного потенціалу та історичної спадщини сільської місцевості, що буде сприяти вирішенню гострих соціально-економічних проблем села, виступає розвиток сільського туризму.

Однак, на нинішньому етапі використання рекреаційно-туристичних ресурсів сільської місцевості характеризується незначними масштабами і сконцентровано переважно в зоні Карпат. Для активізації туристичної діяльності в сільській місцевості та значного збільшення притоку туристів необхідно реалізувати низку

різнопланових заходів на різних рівнях управління. Основні і найбільш вагомі серед них, на нашу думку, такі:

1. Доопрацювати і затвердити законопроект "Про сільський туризм", в якому в законодавчому порядку закріпити усталені визначення базових положень і термінів (сільський, аграрний, зелений туризм, зайнятість у сфері сільського туризму, агротуристична оселя), чітко розмежувати поняття підприємницької і підсобної діяльності в сфері сільського туризму, забезпечити закріплення певних пільг (сплата податків, оплата комунальних послуг, електроосвітлення тощо) і встановлення ефективних регуляторів, запровадження яких буде сприяти активізації його розвитку, а також:

— посилити відповідальність регіональних органів управління (обласних, районних) за розроблення Програм розвитку сільського туризму на оглядову перспективу (3—5 років), організаційне та фінансове забезпечення виконання передбачених ними заходів по розбудові інформаційно-туристичної інфраструктури, приведенню об'єктів сільського туризму до привабливого стану, сприянню залучення до агротуристичної діяльності нових особистих селянських і фермерських господарств та підвищенню рівня комфортності засобів розміщення туристів;

— створити мережу інформаційно-довідкових центрів сільського туризму в регіонах, а також відкрити веб-сайти в мережі Інтернет, де буде надаватися детальна інформація про засоби розміщення й об'єкти сільського туризму, асортимент і якість туристичних послуг, умови поселення і вартість проживання, а також інші види обслуговування;

— продовжити і розширити практику проведення вітчизняних виставок-ярмарок сільського туризму, на яких презентуються кращі туристичні продукти різних сільських регіонів України, відбуваються прес-конференції, проводяться рекламно-інформаційні акції з метою його популяризації;

— забезпечити постійну участь українських представників у Європейських заходах з проблем розвитку сільського туризму, у вивченні позитивного досвіду європейських країн у цій сфері, його акумуляції та адаптації до вітчизняних умов;

— із залученням сільськогосподарських дорадчих служб і регіональних відділень Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні розробити методичні рекомендації та навчальні програми з організації сільського туризму (розміщення, побутового обслуговування, харчування, екскурсійного обслуговування тощо) та постійно проводити коротко-

термінові навчальні курси і тренінги для власників агроосель.

2. У зв'язку із загальною тенденцією посилення вимог споживачів туристичного продукту до його асортименту, якості та безпечності, важливого значення набуває розроблення та затвердження у встановленому порядку стандарту на послуги сільського туризму, а також, поряд із проведенням добровільної категоризації сільських туристичних осель, поступове запровадження державної їх сертифікації з видачею відповідних сертифікатів власникам тих засобів розміщення, які відповідають встановленим вимогам. Доцільно сформувати типовий асортимент послуг сільського туризму та встановити критерії їх якості для кількох рівнів, зокрема: без категорії, базового рівня, підвищеного рівня та люксового рівня. При цьому необхідно передбачити можливість корегування асортименту послуг з урахуванням специфіки сільських регіонів.

3. Приймаючи до уваги, що до цього часу практично відсутні нормативні документи з питань страхування сільських туристів, захисту їх прав як споживачів туристичного продукту, медичного обслуговування тощо, необхідно залучити відповідні органи державного управління та підприємницькі приватні структури, які працюють у сфері туризму, до розроблення проектів відповідних нормативних документів, організації їх обговорення та прийняття у встановленому порядку.

4. Враховуючи гостру потребу в юридичному унормуванні відносин між власниками агроосель і особами, які бажать стати сільськими туристами, необхідно розробити типовий договір про надання послуг у сфері сільського туризму.

5. Оскільки санітарно-курортні установи значно підвищують ціни на путівки, зростає вартість готельних послуг, то в умовах економічної кризи, саме сільський туризм може стати альтернативним і доступним для всіх видом як відпочинку, так і оздоровлення. Отже, на часі надати додаткові стимули для розвитку туризму у сільській місцевості.

Література:

1. Про сільський туризм, агротуризм, екотуризм і зелений туризм [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http:// geosite.com.ua/dir/5-1](http://geosite.com.ua/dir/5-1)
2. Васильєв В. Сільському туризму — розуміння й державну підтримку / В. Васильєв // Вісник інституту сільського розвитку. — 2006. — № 1—2. — С. 65.
3. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю. Губені // Економіка України. — 2007. — № 4. — С. 62—70.

4. Мельниченко С.В. Розвиток сільського туризму як джерела отримання додаткових доходів особистих селянських господарств в Україні / С. Мельниченко, Г. Михайліченко.: Матер. І всеукр. міждисц. конф. "Бар'єри та можливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні" (Київ, 14—15 лют. 2005 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.management.org.ua/conference/>

5. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посіб. / Т.Ю. Луганська, С.С. Махлинець, А.І. Тебляшкіна; за ред. І.М. Волошина. — К.: Кондор, 2008. — 385 с.

6. Зінько І. Сільський зелений туризм як складова стратегії туристичної політики регіону / Зінько І. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. — 2008. — № 24. — С. 77—83.

7. Гості приносять добробут і спонукають навести лад у господах // Урядовий кур'єр. — 2009. — 4 серпня. — С. 7.

8. Європейський досвід організації сільського зеленого туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.br.com.ua/>

9. Rola Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej "Gospodarstwa Goscinne " w rozwoju turystyki wiejskiej. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.agroturystyka.pl

10. Urzykowska-Lessnau Anna. Dzia?ania i osi?gni?cia Polskiej federacji turystyki wiejskiej "Gospodarstwa go?cinne" na terenie Wojewodztwa Pomorskiego. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.agroturystyka.pl

11. Зарубіжний досвід розвитку сільського туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-14/doc-31>

12. Постанова Кабінету Міністрів України № 297 від 15.03.2006 р. "Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)". [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gdo.kiev.ua/>

13. Turystyka wiejska [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ppr.pl/artukul.php>

14. Про сільський зелений туризм та досвід Прикарпаття [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kosivart.if.ua/2008/07/07/95/>

15. Обласна програма розвитку сільського, зеленого туризму на 2007—2010 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/modules.php?name>

16. Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму "Українська гостинна садиба" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/news/12>

Стаття надійшла до редакції 17.08.2009 р.